

Մեր ահապ հանող որդոց դասը լեռնեցնէ-
լո՝ հնարք :

Եւրոպայ տղայ մը եօթը ութը կամ տասը ամսուան կ'ըլլայ երբեմն ալ առջի տարին լմընցընելու մօտերը, առջևի ութը ակուաները կը սկսի հանել : Եւրոպայ տղան շատ ցաւ կը քաշէ ինչուան որ ընտերքին մաշկը ճղքի ու ակուան դուրս ելլէ, անոր համար կուլայ կը կանչվըռտէ, և մատը բերանը տանելով՝ քաշած ցաւը կ'իմացընէ :

Եւրոպացիք ասանկ ատեն տղոցը ձեռքը ապակէ, փղոսկրէ, բուստէ կամ ինչ և իցէ կարծր ու ողորկ նիւթէ խաղալիկ մը կուտան, որ տղան բերանը տանելով ու մատին տեղը առնիկայ ցաւած տեղին դպցընելով՝ ցաւը քիչ մը ատեն կը մեղմանայ . և ան խաղալիկը անդադար ընտերքին քսելով՝ մաշկը դիւրաւ ճղքուելու շատ կ'օգնէ, ու առանց շատ ցաւ քաշելու ակուան կը բուսնի : — Եւ խաղալիկներուն տեղը կրնաս տալ չորցած թուզի կտոր մը, որուն կեղևը կաշիի պէս ըլլալով՝ ներսն ալ անուշ, տղան կը սկսի կրծել . անով ընտերքին բարակ մաշկը առանց ցաւ մը տալու կը մաշի ու կը ծակի, և անոր տակի ակուան դուրս կ'ելլէ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԱՌԴԱՐ ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ :

Բ

Եւ ինչ հայրենասիրացի նկրտիցի օգտակար ջան : Օ՛ի հայրենիս ունիցիք ընտիրս և բարեկեցիկս : Եւ զնոյն յառաջ քան զամենայն և հայրենիք խնդրեն՝ ի ձէնջ, ընտիրս լինել

1 Տես երես 330 :

ձեզ և բարեկեցիկս, ըստ հարազատ իմաստից բանիցս : Վնասի անմարթէ բարւոյ իմիք հաստատութիւն առնուլ ՚ի հայրենիս և բարգաւաճել մինչև ոչ քաղաքացիքն իղեն բարիք : “ Ուր չիք հայրենիք, ասէր ոմն փիլիսոփայ, չեն անդ և քաղաքացիք ” . այլ ես առաւել ևս ասեմ, թէ ուր քաղաքացի չիք՝ չկան և հայրենիք . և են ինձ քաղաքացիք՝ ընտիրքն ՚ի մարդկանէ, որ միայն են պատճառք շինութեան աշխարհի, որպէս և կործանման նորա՝ արք անխրատք և անխաղաղասէրք : Եւ արդ որք հայրենիս ուղիղս խնդրիցեմք, նախ քան զամենայն զանձինս ուղղեսցուք . զի բուն իսկ հայրենիք մեք եմք անձն իւրաքանչիւր, և լաւութիւն մեր նեցուկք են նորա : Եւ թէ գոյ ՚ի մեզ սէր հայրենեաց յօգուտ ազգի մերոյ, լիցի և յօգուտ կենաց մերոց . իսկ եթէ չիք յետինս ՚ի մեզ՝ խիթամ թէ ոչ և առաջինս :

Եւ խարհ համօրէն վկայէ ստուգութեան բանիս . աղէ՛ ասացէք, ուստի՞ քակտումն և կործանումն տանց և քաղաքաց և գաւառաց և պետութեանց . ուստի խռովութիւնք և բռնութիւնք և չարիք յընկերութեան մարդկան . վասն ո՞ր պատճառի երկնից վրէժխնդրութիւնք ահագինք, ծածուկ անդնդոց յանկարծ ծովանալ և զաշխարհ ընկուզանել, ամպոց փոխել զցօղն անուշարար ՚ի տարափս հրակայլակս, սանդարամետաց դժոխոց բանալ ակօսաձև զբերան երկրի ընդդէմ բնակչաց նորուն . ո՞չ ապաքէն այս ամենայն վասն չարեաց և անուղղութեան մարդկան պատահեն յաշխարհի : Եւ դարութիւն որ առաջ նորդն է մարդկան ցորչափ լսեն նմա մարդիկ՝ ծանրացուցանէ զձեռս իւր ՚ի ծանրանալ ականջաց նոցա . այնուհետեւ ահագնապարիսպ պատուարք Բաբելոնի և Վինուէի ոչ կարեն զդէմ ունել նորա, ոչ տիեզերածաւալն ովկիան կասեցուցանել զվրէժս նորա՝ առ ՚ի խնայելոյ շահաստան աթոռոցն

վաճառականութեան . ոչ հազարամեան դրօշք Միսի և Պելոնայ թափեսցեն 'ի ձեռաց նորա զհռոմ, և ոչ իսկ ան ամենակալին հովանի կացցէ իւրումն Երուսաղեմի :

Իսկ հայաստան զորպէս : Հայաստան կանգուն կայ, եղբարք, և յաղթ և բարեկեցիկ լինի՝ ցորչափ հայկ զխռովութիւնն վանէ և զխաղաղութիւն 'ի ներքս կոչէ . ցորչափ Տիգրան և Սաղարշակ, Մեգար և Մշոտ, այլովքն հանդերձ, ուղղութեանց հրահեւ, և զժողովուրդն նամանողս իւրեանց յարդարեն : Իսկ յորժամ Մշոտաւազդ և Պապ, Մշակ և Մշտաշիր, և ընդինքնահաճնախարարեանն 'ի թատր անցանէ, և ժողովուրդն ընոսին 'ի նոյն անկողիտանայ, այնուհետեւ զինչ : — Մշուհետեւ որդիք հայրենեաց մերոց . . . այլ ես քստմընիմ յիշատակաւն անգամ, և զորպէս ճգնեցայց 'ի բան բերել զսոսկումն սրտիս և ասել, թէ այնուհետեւ որդիք հայրենեաց մերոց ուրանան զսէր նորին հանդերձ սիրովն Մշտուծոյ . ասել, զի անօրէնութիւն բարձրանայ և պատուհասք իջանեն, և հուր և սուր արձակին 'ի գործ սատակման . ասացից և զայն, զի յայնժամ աստուածեղէնն արդարութի ընդդէմ դառնայ այնմ՝ զոր երբեմն 'ի գիրկս իւր գգուէր : Մշա կենդանի պատկեր նորուն իսկ Մշտուծոյ վեհութեան և Մշտուծոյ գթութեան . զիարդ . տեսէք աւաղիկ, զիարդ կայծակունք իմն շանթից զգիմօքն բոլորին և սրտմըտութիւն որոտաձայն ընդ հագագսն ընթանայ, և լեզուն յանսովորս յարձակի հրացանութիւն անիծից : Սարսեա՛ հայաստան և տես, ճանաչեցէս ընդ աստուածակերպ տեսլեամբ դատաւորիդ այդորիկ զքոյին անխոնջ յանձանձիւ, զհայր որբոցդ և այրեաց, զսիրտ և զկեանս ժողովրդեանդ, ըզքոյինդ՝ Վերսէս . . .

Տես աստանօր և զմարդարէախառն քոյին մեծ վիպասան, հասեալ յաւարտ երեք հազարեան ամաց պատմու-

թեանն, լցեալ ազգի ազգի կրիւքն զոր նկարեաց 'ի մագաղաթին, և 'ի վերայ նորուն խոնարհեալ կորացեալ, զվսեմական յունիցն կամարս յաշամշնս ժողովեալ, ձեռք վաստակեալք 'ի դպրութեանց՝ զպաղպաջուն ճակատիւն, մերժելով զճաճանչս լուսոյ յանդաղ աչացն, և ընդ ծայրս ծնօտից փաղփուն ալեացն արտասուս նըշխարեալս 'ի սրտացեալ ակնաղբերացն քամելով, նստի վարանամիտ և անշփոթ 'ի լալօնս լռինս 'ի տաքնապ անհրաժեշտ իմն խորհրդեան : Եւ զո՛ այդօրինակ լայցես, ո՛վ Խորենեան հանձար . զժամանակն սրնթաց՝ յորմէ գիտացեր այդպէս ճարտար թափել զվեհագունս ազգիդ 'ի մոռացութենէ : Մշ, ոչ : Օ առաքինիսն արդեօք լայցես և զաղէկէզ հոգւոյդ քո զհատորս, զարի արքայն Տրդատէս, զմեծ հայրապետն Իսահակ, զրաբունապետն Սեբրովա : Եւ ոչ այդչափ : Լան դու անշուշտ զերկոսին միանգամայն հանդէպ աչաց քոց խորտակեալս, զպերճ մականն արշակունի և զսուրբ գաւազանն պահլաւիկ, յորս ոչ ժամանեցեր իբրեւ 'ի դիտակ ձողաբարձ ամբառնալ զյոյս քո և զվաստակս մեծամեծս : — Եւ առաւել ևս քան զայդ : — Եւ զինչ քան զայդ առաւել կայցէ, ասա՛ աղաչեմ : — Ի՞նչ 'ի ներքին 'ի վեհավայր սրտէն յագւոց հանէ դիւանապետն հայաստանեայց և հեկեկախառն լին ձայնք . Ողբամ ես զաշխարհն հայոց . . . Օքեզ ողբամ, ո՛վ աշխարհ հայոց, վճռմենայն չարեացն քոց, և ողբամ առաւել զչարեացդ զպատճառսն . ողբամ զքեզ 'ի քոյսն յանարժանսն քեզ 'ի դատաւորս քո տմարդիս, անընտրողս իրաւանց և հակառակողս . 'ի վարդապետսն քո տխմարս, ընդինքնահաճս և նախանձոտս . ողբամ զքեզ 'ի կրօնաւորսն քո կեղծաւորս և սնափառս . 'ի վիճակաւորս քո հպարտս, ծոյլս, ատեցողս արուեստից և վարդապետական բանից . յաշակերտս քո հեղգս յուսումն և փոյթս 'ի վարդա-

պետել. ողջամ գքեզ 'ի ժողովրդականան քո համօրէն, ստահակս, մեծախօսս, անվաստակս, փնասակարս, փախչողս 'ի ժառանգութենէ : Ողբամ գքեզ հայոց աշխարհ, զի վասն չարեացդ այդոցիկ զարթուցեալ է արդարութիւն երկնից 'ի վերայ քո . և ահա հէնք եկեալ 'ի քեզ անհատք, և գերփումն տանց և յափշտակութիւնք . և ահա առումն քաղաքաց և աւերումն ամրոցաց . և ահա տարերաց փոփոխել զընութիւն և մահունս ընդ կենաց մատակարարել . և ահա ահա, աստուածաշնորհութիւն մոռացեալ և ակնկալութիւն գեհենի . . .

Ով դառն յիշատակք, ով արկածք արտասուելիք : Եւ մեք զի գործեսցուք . լուիցուք և զայս ստուգութի ուրումն պատմագրի, լուիցուք զարհուրելով, եթէ " Եւ տանէ քան յօտարաց բուսաւ արմատք դառնութեն, " . և այսուհետեւ 'ի կեանս անձանց մերոց զնդալով՝ առցուք խրատ զայլոյ պատմի, եթէ " Պարտիմք յանձանց " ուղղութենէ հաշտեցուցանել զԵւս . " տուած . զի եթէ այս լինի, և եթէնա . " մեաց սուրն պակասի, և դժուար . " ընքն մեզ 'ի դիւրինս փոխին " : Եւ ո՞րպէս զուղղութիւնսն գործեսցուք . զառանձնականն՝ առանձին խորհեսցի իւրաքանչիւր ոք՝ գիտելով զի ոչ միայն հայրենեաց, այլ և ահեղատենին Եստուծոյ պարտական է . բայց վասն հասարակաց կենաց՝ կանգնեսցին վարժոցք և վարդապետարանք, կարգեսցին ուղիղ դաստիարակութիւք մտաց և սրտից : Վիտեմք արդէն բուռն հարեալ զայսմանէ հայրենասիրաց ումանց, այլ պահանջիմք կրկնել զջանս, յաւելուլ զկրթարանս, և կատարելագոյն ընծայել կրթութիւնս, և զամենայն հնարս հնարել զի 'ի մարդ եկեսցէ եթէ ոչ բոլորն՝ գոնեա մեծ կամ կէս մասն ազգիս, և եթէ ոչ 'ի յետին նրբութիւն ժամանել՝ գոնեա ընդ առաջին կորզանսն անցցէ :

Որոց զաւուրք աշակերտութեան անցեալ իցէ, գիտելով քաջ զի օգուտ հայրենեաց և անձանց 'ի մանկտին հաստատեալ է՝ ամենայն խնամով միտ դիցեն 'ի հրահանգել զնոսին : Եւ դուք որ 'ի սքանչելին և 'ի դաւար վարժողութիւն հասակիդ էք, ծաղկունք յուսոյ մերոյ և տանս Երամայ, ով հայոց մանկունք, յօժարութեամբ դեգերեսցիք յառաջի եդեալ ձեր վարժս, որով և ձեզ և ազգիդ կենդանութեան լինիցիք պատճառք : Եւ երիտասարդացդ ձեզ յուշ լիցի, զի այժմեան և կենդանի ակնկալութիւն հայրենեացս ձերոց 'ի ձեզ է . ո՛հ, իցէ ուրուք 'ի ձէնջ սիրտն այն անարգ և ապառու՝ որ զայսքան գեղեցիկ յուսով և կարօտով և կարօտութեայնպիսւոյ փարելի և բարերարի հօր ապախտ արարեալ, և անփոյթ զօգտէ, զփառաց, զբարի անուանէ, զհետեւանիցէ սողմանեան երիտասարդին, 'ի գարնայնի տիողն զգարուն և եթէ խնդրելով, և հանգոյն վարդից նորուն որ զգլխովն պսակ, թարչամեցուցանիցէ զպիտեան զօրութիւն իւր և զաւուրս : Եւ ո՞չ մանաւանդ ցանկացի նմանող լինել այնմ նորահաս վաճառականի՝ որ 'ի գարնան զմեռն շտեմարանէ, տայ զանձն 'ի ջան և 'ի վաստակ, յափունս և 'ի քաղաքս մատչի բարեւոյցս, և սիրտ 'ի բռին ընդ ոչ անվտանգ շաւիղս ծովուն զգուշեալ խաղացուցեալ զլաստափայտն՝ հայրենեաց պարենին բարձող, յետ բազում սաստից դարանակալ տարերաց մերձեալ յընթացիցն կէտ, դէպ ուղղակի կշռէ վստահութեամբ զպսակահամբար նաւուն զառաջ . քաջութիւն, արդիւնք և փառք ցանկալի զմոռտան առնեն, և երջանիկ զվայելն :

Եւ տակաւին ձեռն զգօտուով և տարակոյս զաջօք դանդաղիցէք . հապա, ջան և արիութիւն, եղբարք իմ . եթէ 'ի յաւիտենից վայրկեան մի պարապոյ ոչ վճռեցաւ մահկանացուաց, քանիպատիկ ևս թանկագին իցէ մեզ

Հայոցս ժամանակս այս՝ յորում՝ առաւել զգամք կարօտութեանս մերում և պարտուց : Պարտարութիւն 'ի Հայս երբեք ոչ պակասէ, վկայեալ 'ի ծագաց աշխարհի . որ և յանփառունակ դարս (Թորգոմայ)՝ ոչ անմեռ միայն զազգն կացոյց, այլ և զաշխարհս և զպետութիւնս մեծամեծս համակ կենդանացոյց . իսկ զի յաջողութիւն առ դուրս կայ ջանից՝ ընդ այն ո՞րկմտիցի : Հապա, Հայաստան աշխարհ . ո՞ր է զօրութիւն քո երկնատուր, ո՞ր է սիրտ քո անվկանդ և համբերատար, ո՞ր է ոգին քո զարմանագործ, որով 'ի քթթել մի ականառաջին ազգ բարեկիրթ գտար յաշխարհի առ Հայկաւ, առաջին վաճառական 'ի հնումն, և 'ի սկիզբն նորոցս դարուց առաջին աշխարհակալ առ Մտաշիսիւ և Տիգրանաւ . առաջին աշխարհագումար բանակ քրիստոնեայ առ Տրդատաւ և Վրիգորիւ չորեքհարիւր և քառասուն բիւրուք խաչանշան զինուորելոց . որքան բազմութիւն միով հրաւիրանաւ 'ի ծոց իւր դիմեալ երբեք չետես խանդակաթ հարսնն՝ Քրիստոսի, և ոչ աստղակաճառ խորանք անմահից . առաջին ուսումնասէր և նրբամիտ ժողովուրդ արեւելեան առ Սահակաւ, առաջին քաջամարտիկ զինուորուի՝ Թէպէտ և ընդ օտար զրօշուք արեւելեան կայսերաց՝ 'ի միում ժամանակի յաղթութիւնս փայլակնացայտս կանգնելով յամենայն նահանգս աշխարհի, 'ի Հայաստան և 'ի Թրակիա, 'ի Պարսկաստան և 'ի Ինգոբարդիա, յաշխարհին Մաննաց և առ զրամբքն Հռովմայ, 'ի պահակս եգերական Վովկասու և յանմատոյց կիրճս Մպեայց . ընդ առաջինսն և 'ի ճարտարութեան յամենայն դարս . և Թերևս միշտ ընդ առաջինսն Թուէիր բարգաւաճ և հնարագէտ ազինս՝ եթէ եւրոպական դիւրութիւնք և կրթութիւնք ընդելացեալ էին քեզ, կամ աշխարհօրէն 'ի միտս հայրենասէր բարգաւաճանաց վառեալ էր քո : ՄԵՆ

եթէ հնարք պակասեն քեզ, ջանք լոցեն զթերին, և արիական ոգւով բուռն հար զուղղութենէ որդւոցդ որ պատուական է քան զամենայն բարիս և պատճառ նոցուն . միայն մի վհատիր, մի յուսահատիր . և եթէ զամենայն ինչ իսկ անկեալ կործանեալ տեսանիցես, գիտեա՛ զի սիրտ անվեհեր կանգուն կայ միշտ առ 'ի միւսանգամ վերականգնել զամենայն . սիրտ 'ի մարդումամրոց է հզօր քան զմիջնաբերդ, ոչ ընկճի՝ եթէ ոչ անձնամատն լեալ : Ինկեր սրբոյ արդարութեան անքեզ զաստուածայինն արիութիւն, նախ զվհատութիւնն 'ի բաց խել 'ի սրտէ, և ապա զամենայն ախտիցն բոյս, որպէս զի լաւութեանցն միայն որ 'ի մեզս են տունկք՝ նմանեալ նախաբուսին ադինական արմատոյն՝ կենաց պատճառք լիցին անձանց մերոց . յայն ժամ և բարունակք ընդարձակին մեր, և ոստք ընդ ոստս խառնեալ ծափս հարկանեն ըստ բանի իմաստասիրին Հոռոմոց, Թէ՛ “ Համաբարոյ վարք ” առաքինեաց քաղցր և հզօր շաղկապք լինին նոցա ” : Եւ 'ի լինել այսորիկ այսպէս, զի՞նչ այլ մնայցէ մեզ . բայց եթէ տալ հայրենասիրութեանս մերում զլրումն արդարութեան զաստուածսիրութեանն կնիք, և գոհութեամբ թողեալ զերկին՝ Թառնել յերանութիւնսն անզրուական հայրենեաց :

Յերրորդում մասին զայս հաստատէր ատենախօսն, եթէ 'ի լրումն արդարացի սիրոյ հայրենեաց՝ հարկ անհրաժեշտ է նմին անանջըպետ լինել 'ի ճամբրիսն աստուածաշաշտութենէ և յաստուածսիրութենէ, որ ամենայն բարութեանց աշխարհի աղբիւրն է և կատարումն, և որ ինքնին 'ի բնէ զօդիչ է եղբարց 'ի համաշունչ միաբանութիւն : Չնոյն հաւաստեալ և 'ի պատմութեանց ազգիս յառաջնոցն և 'ի վերջնոցս, 'ի գովելեացն և 'ի վշտալեաց, դառնայր և յորդորական զբանն առնէր առ ունկնդիրսն՝ 'ի փոյթ արդար հայրենասիրութեան, որ իցէ օգտակար ազգին առ հասարակ և անձին իւրաքանչիւր, և յաստուածաշաշտութիւն բերեալ և առ 'ի նմանէ ազգեալ : Մեզ ոչ 'ի դէպ թուեցաւ տեղիս և զայն մասն տալ 'ի լոյս :